

Agnieszka Jeran

Uniwersytet im. A. Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Nauk Społecznych, Instytut Socjologii
a.jeran@wp.pl

**ARTYŚCI I TWÓRCY – TRUDNY
LOS ARTYSTY CZY OPowieŚĆ
O SZCZĘŚLIWYCH PRACOWNIKACH?**

Streszczenie: Artyści i twórcy stanowią specyficzną podgrupę pracowników. Analizy oparte na danych statystyki publicznej pozwalają stwierdzić istotne luki w wiedzy o tej kategorii pracowników, chociażby w określeniu samej ich liczebności. Jednocześnie znajomość ich sytuacji rynkowej, uwarunkowań wysokości dochodów czy jakości życia są niewielkie. Opierając się na danych uzyskanych z badania artystów i twórców związanych z Bydgoszczą i Toruniem, przedstawiono charakterystykę ich sytuacji zawodowej, zaś dane *Diagnozy Społecznej* [Czapiński i Panek 2013] wykorzystano do ukazania sytuacji w zakresie jakości życia. Oba badania opierają się na odmiennych założeniach, jednak ich zestawienie uzupełnia niewielką wiedzę o artystach i twórcach w kontekście ich pracy zawodowej, stanowi też przesłankę do dalszych badań.

Słowa kluczowe: artyści i twórcy, jakość życia, zarobki, czas pracy.

Klasyfikacja JEL: Z11, I31, J30, J29.

**ARTISTS AND CREATORS – THE HARD FATE OF AN ARTIST
OR A STORY OF HAPPY WORKERS?**

Abstract: Artists and creators are a specific subset of people. Analyses based on public statistical data allow to conclude significant gaps in the knowledge of this category of workers, even in the identification of their number. At the same time knowledge of their market situation, income, conditions or quality of life are small. Based on the data obtained from a study of artists and creators associated with Bydgoszcz and Torun this analysis presents the characteristics of their professional situation and data from

a *Social Diagnosis* (from 2013) was used to expose the situation in terms of quality of life. Both studies are based on different assumptions, but their statement completes our little knowledge about artists and creators in the context of their work. It is also a prerequisite for further research.

Keywords: artists and creators, quality of life, wages, working time.

Wstęp

Celem przedstawionej analizy jest ukazanie wyników dwóch różnych badań, z których wybrano wątki dotyczące sytuacji artystów i twórców w Polsce – ich dochodów i jakości życia. Zdając sobie sprawę z ograniczonej przystawalności wyników, przede wszystkim ze względu na rozbieżności metodologiczne, można jednak nie tyle zarysować na ich podstawie pewne wnioski dotyczące sytuacji tej specyficznej grupy zawodowej, ile postawić interesujące pytania o luki w naszej wiedzy na ich temat. Luki te są istotne, ponieważ mimo nasilających się wskazań znaczenia twórczości, rozumianej dużo szerzej niż sama tylko twórczość artystyczna, bo stanowiącej podstawę tzw. przemysłów kreatywnych, niewiele wiemy o osobach stanowiących najściślej rdzeń tworzących je pracowników. Trudno nawet jednoznacznie policzyć, ilu jest w Polsce przedstawicieli grup zawodowych przynależnych do kategorii „artysta i twórca”, ilu z nich jest aktywnych zawodowo w swojej dziedzinie, a ilu porzuciło twórczość i aktywność artystyczną [Ilczuk, Dudzik i Gruszka 2013]. Dane GUS gromadzone w ramach badania wynagrodzeń pozwalają stwierdzić, że w październiku 2012 roku w podmiotach gospodarczych zatrudniających przynajmniej 10 pracowników zatrudnionych było 7,5 tys. przedstawicieli grupy średniej: 265. Twórcy i artyści oraz 18,2 tys. z grupy średniej: 264. Literaci, dziennikarze i filolodzy – chociaż ta ostatnia tylko częściowo obejmuje analizowaną kategorię [GUS 2014]. Jednocześnie w okresie od roku 2000 do 2010 kierunki artystyczne w szkołach wyższych ukończyło około 38 tys. osób, zaś szkoły artystyczne niższych poziomów – 86 tys. osób [Jeran 2013]. Rozbieżność jest uderzająca – z jednej strony niecałe 26 tys. zatrudnionych przedstawicieli zawodów artystycznych i twórczych, z drugiej – 124 tys. absolwentów szkół artystycznych tylko z jednej dekady (a należy pamiętać, że chociażby kierunki dziennikarskie nie są związane z uczelniami artystycznymi, podobna sytuacja dotyczy literatów, którzy swój zawód mogą wykonywać, legitymując się dowolnym co do poziomu i kierunku wykształceniem).

Podstawowe źródło analizy stanowią dwie składowe badań przeprowadzonych w ramach projektu „Rynek pracy artystów i twórców”¹. Pierwsza część to badania ilościowe, uzyskane z nich dane pozwoliły na analizę wykorzystującą narzędzia statystyczne, druga to badania jakościowe – pogłębione wywiady indywidualne, które przeprowadzono w analogicznym okresie z przedstawicielami różnych zawodów artystycznych. Uzupełniając jako drugie źródło, o zdecydowanie odmiennym charakterze, wykorzystano wyniki *Diagnozy Społecznej* [Czapiński i Panek 2013], w której wśród wielu różnych analiz autorzy zamieszczają zestawienie wyników wyznaczonej ogólnej oceny jakości życia grup zawodowych oraz ośmiu składowych. Wśród wyróżnionych grup są także „twórcy, artyści, literaci, dziennikarze”, możliwe jest zatem poznanie subiektywnych ocen poszczególnych obszarów jakości ich życia (nie tylko sytuacji zawodowej, ale stanowi ona przecież istotną składową oceny ogólnej) w skali ogólnopolskiej. Punkt wyjścia stanowią dane pochodzące z badań GUS.

Kategoria zawodowa „twórca i artysta” – definicje według Polskiej Klasyfikacji Zawodów i Specjalności

Zgodnie z Polską Klasyfikacją Zawodów i Specjalności obowiązującą w czasie realizacji badań², wcześniejsza grupa średnia 245 obejmująca „specjalistów kultury i sztuki” zastąpiona została grupami: 264. Literaci, dziennikarze i filolodzy oraz 265. Twórcy i artyści, przy czym wszelkie analizy dynamiczne utrudnia przede wszystkim dołączenie do tych grup dużej podgrupy zawodów objętych grupą elementarną: Filolodzy i tłumacze. Poniżej zestawiono klasyfikację z 2007 i 2010 roku. W efekcie zmian klasyfikacji faktyczne uchwycenie sytuacji artystów i twórców m.in. na podstawie danych rynku pracy publikowanych przez urzędy pracy wymaga prowadzenia analiz na poziomie zawodów i specjalności lub przynajmniej grup elementarnych i wykluczania z grupy średniej 264 grupy elementarnej: 2643. Filolodzy i tłumacze. Niestety, duża część udostępnianych danych GUS ogranicza się do poziomu grup średnich.

¹ Badanie zrealizowane w ramach programu „Edukacja kulturalna i diagnoza kultury”, dofinansowane ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego pochodzących z Funduszu Promocji Kultury. Badanie przeprowadziły zespoły Fundacji ProCultura (Warszawa) i Wyższej Szkoły Gospodarki (Bydgoszcz)

² Od 1 stycznia 2015 roku obowiązuje nowa wersja Klasyfikacji Zawodów i Specjalności. W odniesieniu do analizowanych grup specjalistów nie różni się ona w zakresie grup elementarnych należących do grup średnich 264 i 265.

Tabela 1. Zmiany w klasyfikacji na poziomie grup średnich (oznaczenia trzycyfrowe) i elementarnych (oznaczenia czterocyfrowe) z 2002 i 2010 roku w odniesieniu do zawodów związanych z kulturą i sztuką

2007	2010
245. Specjaliści kultury i sztuki – w tym: 2451. Literaci, dziennikarze i pokrewni	264. Literaci, dziennikarze i filolodzy – w tym: 2641. Literaci i inni autorzy tekstów 2642. Dziennikarze 2643. Filolodzy i tłumacze
2452. Artyści plastycy	265. Twórcy i artyści – w tym: 2651. Artyści plastycy
2453. Kompozytorzy, artyści muzycy i śpiewacy	2652. Kompozytorzy, artyści muzycy i śpiewacy
2454. Choreografowie i tancerze baletowi	2653. Choreografowie i tancerze
2455. Producenci, organizatorzy produkcji filmowej i telewizyjnej, reżyserzy, aktorzy i pokrewni	2654. Producenci filmowi, reżyserzy i pokrewni 2655. Aktorzy 2656. Prezentery radiowi, telewizyjni i pokrewni
2456. Twórcy ludowi	2659. Twórcy i artyści gdzie indziej nie sklasyfikowani

Źródło: Na podstawie: [Rozporządzenie MPiPS z 27 kwietnia 2010 r.; Rozporządzenie MPiPS z 1 czerwca 2007].

Dane GUS [2014] dotyczące liczby i zarobków pracowników zatrudnionych w podmiotach gospodarczych mających powyżej dziewięciu pracowników ujawniają, jak w istocie nieliczna jest grupa zatrudnionych w tych podmiotach artystów i twórców – wskazane 18,2 tys. przedstawicieli grupy 264 i 7,5 tys. przedstawicieli grupy 265 to zaledwie 0,36% pracowników z grupy specjalistów. Ich zarobki brutto kształtowały się na poziomie oscylującym wokół wartości przeciętnej dla specjalistów, a jednocześnie były niższe niż w całej grupie średniej 26 (Specjalistów z dziedziny prawa, dziedzin społecznych i kultury).

Tabela 2. Przeciętne wynagrodzenia brutto pracowników – wybrane grupy według Polskiej Klasyfikacji Zawodów i Specjalności

Grupa zawodowa	Ogółem	Sektor publiczny	Sektor prywatny
2. Specjaliści	4771,02	4498,96	5200,38
26. Specjaliści z dziedziny prawa, dziedzin społecznych i kultury	5760,89	5887,34	5472,86
264. Literaci, dziennikarze i filolodzy	5284,22	5872,93	5190,43
265. Twórcy i artyści	4579,71	4165,17	6935,96

Źródło: [GUS 2014, s. 83–85].

Czas pracy

Jednym z czynników istotnych dla wysokości wynagrodzeń jest niewątpliwie czas pracy. Ponownie powołując się na dane GUS [2014], z badania wynagrodzeń można wskazać, że o ile przeciętne godzinowe wynagrodzenie brutto wynosiło 21,76 zł, o tyle wśród przedstawicieli specjalistów było to 29,80 zł, zaś wśród „literatów, dziennikarzy i filologów” 28,72 zł i wśród „twórców i artystów” – 25,04 zł. Pracując więcej, można liczyć na wyższe wynagrodzenie, choć oczywiście istnieją ograniczenia zarówno fizjologiczne, jak i kodeksowe. Przede wszystkim regulacje prawne dotyczące czasu pracy stanowią o jego typowym, akceptowalnym wymiarze. Znaczenie ekonomiczne organizacji czasu pracy wiąże się z koordynacją realizacji zadań i wykorzystania środków, czas i jego zorganizowanie są zatem kluczowe dla wydajności i efektywności [Skowron-Mielnik 2001]. W pierwszej połowie XIX wieku czas pracy w przemyśle osiągał 15–16 godzin pracy na dobę, a potem był stopniowo skracany. Postulat ośmiogodzinnego dnia pracy pochodzi z 1866 roku [Skowron-Mielnik 2001], a 150 lat później średni tygodniowy czas pracy w krajach UE-25 wynosił 36,6 godzin dla pracowników najemnych i 42,8 godziny dla samozatrudnionych (Strzezińska 2008). Skracanie czasu pracy wiązało się początkowo z dążeniem do poprawy jakości życia, jednak stopniowo znaczenia nabrała także elastyczność umożliwiająca lepsze planowanie wykorzystania czasu (np. krótszy czas dojazdu poza godzinami szczytu) i zwiększanie liczby etatów uzyskiwane dzięki „uwalnianiu” godzin pracy dla nowych pracowników. Zmiany związane z dążeniem do ograniczania kosztów pracy sprawiają, że coraz istotniejsza staje się elastyczność rozumiana jako możliwość dostosowania czasu pracy wykonawców czynności (czy są oni formalnie pracownikami, czy nie) do zmieniającego się zapotrzebowania. Ma ona znaczenie przede wszystkim dla pracodawców, ponieważ stwarza możliwość płacenia za wykonanie pracy, a nie za czas, w jakim pracownik pozostaje do dyspozycji swojego pracodawcy. Zaletą dla pracownika ma być większa autonomia. Z punktu widzenia pracownika, którego głównym zadaniem jest kreatywność, istotne są autonomia i elastyczność wymiaru czasu pracy, związane z rozliczaniem bardziej za efekt (dzieło) niż za pozostawanie do dyspozycji pracodawcy. W takiej pracy uobecnia się większe dopasowanie do stylu pracy kreatywnej. Kompozytor czy projektant mogą sami zdecydować o czasie, w którym wykonają zadanie, jakiego się od nich wymaga, do jakiego się zobowiązali lub jakie sami sobie wyznaczyli – mogą być związani ustalonym terminem, ale już to, w jakich godzinach i w którym dniu będą nad dziełem pracować, podlega ich kontroli. Jednak badania Baumola i Bowena [za: Jung 2011] ujawniły, że w przypadku

klasy kreatywnej elastyczność czasu pracy często prowadzi do przekraczania jego standardowego poziomu i swoistej samoeksploatacji. Nocne tworzenie czy wielodniowe „maratony” twórczości są tego przykładem. Z drugiej strony w wielu zawodach artystycznych istnieją fizjologiczne granice, których przekroczenie prowadzi do destrukcji „narzędzia pracy” – głosu, rąk itd. w zależności od tego, czy mowa o muzyku, śpiewaku czy tancerzu [por. dla muzyków orkiestrowych: Łysiński 2013].

Badania własne

Metoda i procedura

Omawiane badania wykonano wśród artystów i twórców związanych zawodowo z Bydgoszczą i Toruniem. Populację zdefiniowano poprzez łączne spełnianie trzech kryteriów: 1) osiągnięcie udziału przynajmniej 50% (w przypadku literatów 30%) przychodów z pracy artystycznej w całości dochodów za rok poprzedzający badanie; 2) wykonywanie jednego z głównych zawodów artystycznych: muzyka, tancerza, literata lub artysty plastyka (artysty wizualnego); 3) wykazanie się dowodami jakości działalności artystycznej, np. nagrodami, wygrany konkursami, udziałem w wystawach bądź przynależnością do związku artystów lub twórców.

W badaniu ilościowym wykonanym jako indywidualne wywiady kwestionariuszowe zdecydowano o wykorzystaniu doboru próby metodą kuli śnieżnej – przede wszystkim ze względu na fakt, że niedostępny jest operat losowania tak zdefiniowanej grupy. Badania przeprowadzono w okresie od czerwca do października 2013 roku. Badania jakościowe, mające charakter indywidualnych wywiadów pogłębionych, realizowano w analogicznym okresie i objęto nimi 10 aktywnych artystów i twórców związanych zawodowo z Bydgoszczą i Toruniem, reprezentujących różne dyscypliny sztuki.

Wyniki badania ilościowego

Analizą o charakterze statystycznym objęto wyniki 110 zrealizowanych wywiadów. Liczebność poszczególnych, głównych grup zawodowych była następująca: muzycy – 32 osoby, tancerze – 29 osób, literaci – 15 osób i artyści wizualni – 34 osoby. Nieco ponad połowę badanych (52,7%) stanowiły kobiety, średnia wieku wynosiła 38 lat, a 34,5% badanych nie miało wykształcenia artystycznego (ukończona średnia szkoła artystyczna, studia w wyższej szkole artystycznej lub na wydziale artystycznym). Charakteryzując aktywność za-

wodową, należy wskazać, że tylko 8,2% badanych nie współpracowało z żadną instytucją artystyczną, 53,2% świadczyło pracę artystyczną na rzecz organizacji spoza sfery kultury, zaś 33,3% zajmowało stanowiska niezwiązane z wykonywaniem pracy artystycznej (szerszy i bardziej szczegółowy opis tego, kim byli badani artyści i twórcy, zawiera opracowanie: [Szulc 2013]).

Ponieważ tylko co dziesiąty z badanych odmówił informacji o wysokości swoich dochodów, a jednocześnie wiedza na ich temat jest niewielka, zaś dostępne są tylko dane szacunkowe, m.in. pochodzące z badania GUS zarobków zatrudnionych w polskich przedsiębiorstwach mających przynajmniej 10 pracowników i oczywiście cząstkowe informacje branżowe, podnoszone często przy okazji wskazywania na trudną sytuację poszczególnych grup zawodowych [Ilczuk, Dudzik i Gruszka 2013; Kwaśniewski 2015], za celową uznano dokładniejszą analizę uwarunkowań zróżnicowania wysokości dochodów. Należy podkreślić, że pytanie dotyczyło rocznych dochodów z pracy artystycznej i twórczej, a nie dochodów jako takich, które mogą pochodzić z wykonywania pracy różnego rodzaju. Skalę tego zróżnicowania oddaje rozkład odpowiedzi o udział tychże dochodów w ogólnych dochodach badanych – najniższy i najwyższy w minionych pięciu latach. W najlepszych latach żaden z badanych artystów nie uzyskiwał z pracy artystycznej mniej niż czwartej części swoich dochodów, a 70% wskazywało, że niemal wszystkie dochody pochodziły z tego źródła. W latach najgorszych co dziesiąty nie uzyskał żadnego dochodu z pracy artystycznej, choć jednocześnie nadal prawie 30% badanych zdecydowaną większość dochodów uzyskiwało z pracy artystycznej.

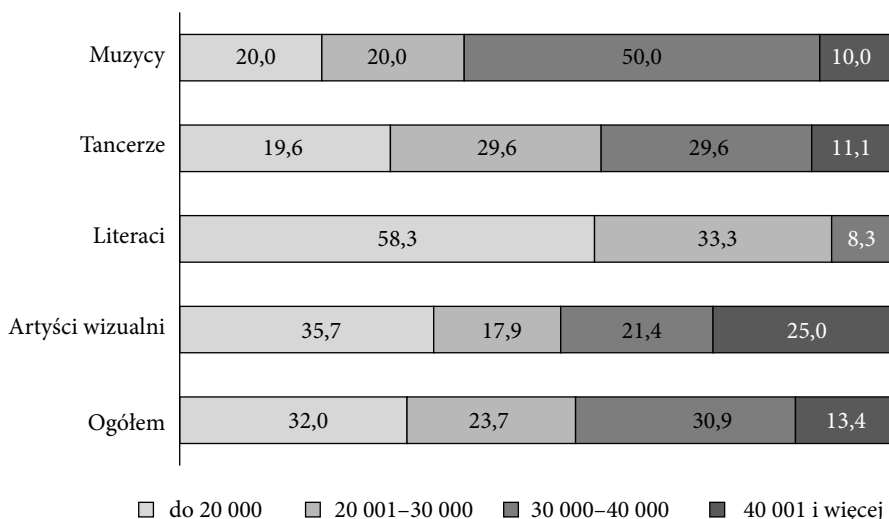
Tabela 3. Rozkład najniższych i najwyższych deklarowanych udziałów dochodów z pracy artystycznej w poprzednich pięciu latach (w %)

Udział przychodów z pracy artystycznej w całkowitych przychodach w okresie ostatnich 5 lat	Wskazania w roku najgorszym	Wskazania w roku najlepszym
0	11,0	0
1 do 25	21,0	0
26 do 50	32,0	20,0
51 do 75	6,5	10,0
Powyżej 75	29,5	70,0

Źródło: Na podstawie badań empirycznych.

Analizując powyższe dane należy uwzględnić konsekwencje zastosowania głównego filtra doboru próby, tj. wielkości udziału dochodów z pracy artystycznej w roku poprzedzającym badanie. Dla trzech badanych grup

zawodowych było to 50%, dla literatów zaś 30%, okazuje się bowiem, że w przypadku tej grupy przełożenie aktywności twórczej na dochody jest wyjątkowo niekorzystne. W efekcie zróżnicowanie poziomu dochodów w grupach zawodowych z konieczności ujawnia wspomniane niższe dochody literatów, co widać także na poniższym wykresie. Spośród literatów żaden nie przekraczał poziomu 40 tys. złotych rocznego dochodu z pracy artystycznej, natomiast granicę tę przekraczał co czwarty z artystów wizualnych i co dziesiąty spośród muzyków oraz tancerzy.

Rysunek 1. Zróżnicowanie dochodów w głównych grupach zawodów artystycznych (w %)

Źródło: Na podstawie badań empirycznych

Kluczowe dla przeprowadzonych analiz zagadnienie dotyczyło czynników istotnie (pod względem statystycznym) różnicujących wysokość dochodów z pracy artystycznej. Uwzględniono szereg czynników, obejmujących:

- cechy społeczno-demograficzne: wiek i płeć;
- cechy zatrudnienia: doświadczenie bezrobocia w minionych latach, praca dla organizacji spoza sfery kultury, liczba instytucji kultury, z którymi współpracuje badany, praca na stanowiskach niezwiązanych z aktywnością artystyczną;
- cechy własnej pracy artystycznej: średni tygodniowy czas przeznaczony na pracę artystyczną, ocena czasu przeznaczanego na działalność artystyczną w minionych pięciu latach;

- postawy i opinie: gotowość do rezygnacji z działalności artystycznej, ocena własnej pozycji negocjacyjnej w relacjach z instytucjami kultury, ocena wsparcia artystów ze strony państwa.

Ze względu na zgrupowanie odpowiedzi na pytanie o poziom dochodów w przedziałach i jakościowy charakter większości pozostałych cech wykorzystywano przede wszystkim test niezależności chi-kwadrat, choć w przypadku cech ilościowych – także test Kruskala-Wallisa. Wykonane analizy ujawniły, że dochody w istotny sposób (dla przyjętego poziomu istotności $p < 0,01$) są różnicowane tylko w zakresie dwóch analizowanych cech: średni tygodniowy czas przeznaczony na pracę artystyczną oraz ocena czasu przeznaczonego na pracę artystyczną.

Tabela 4. Wyniki analizy istotności zróżnicowania poziomu dochodów z pracy artystycznej

Cecha	Zastosowany test	Wynik
Wiek (skategoryzowany)	chi-kwadrat	n.i.
Wiek (nieskategoryzowany)	Kruskala-Wallisa	n.i.
Płeć	chi-kwadrat	n.i.
Doświadczenie bezrobocia w minionych latach	chi-kwadrat	n.i.
Praca dla organizacji spoza sfery kultury	chi-kwadrat	n.i.
Liczba instytucji kultury, z którymi współpracuje badany	chi-kwadrat	n.i.
Praca na stanowisku niezwiązanych z aktywnością artystyczną	chi-kwadrat	n.i.
Średni tygodniowy czas przeznaczony na pracę artystyczną	Kruskala-Wallisa	odrzućcie H_0 przy $p < 0,001$ $R_S = 0,566$ $p < 0,001$
Ocena czasu przeznaczanego na działalność artystyczną	chi-kwadrat	$V_C = 0,308$ $p = 0,005$
Gotowość do rezygnacji z działalności artystycznej	chi-kwadrat	n.i.
Ocena pozycji negocjacyjnej w stosunku władz instytucji artystycznej uważanej za kluczową dla rozwoju kariery	chi-kwadrat	n.i.
Ocena wsparcia dla artystów ze strony władz państwowych	chi-kwadrat	n.i.

Źródło: Na podstawie badań empirycznych.

Jedynie ujawnione w analizie zróżnicowanie wiąże się z czasem przeznaczonym przez badanych na aktywność artystyczną – jego ilością i subiektywną oceną wystarczalności. Średnie wartości deklarowanego przeciętnego

tygodniowego czasu poświęcanego na pracę artystyczną w kolejnych podgrupach wyróżnionych ze względu na wysokość dochodów są coraz wyższe – w grupie o rocznych dochodach nieprzekraczających 20 tys. zł średnia wynosi około 20 godzin tygodniowo, co odpowiadałoby połowie etatu, natomiast w grupie o najwyższych dochodach, przekraczających 40 tys. zł, jest niemal trzykrotnie wyższa. Dane te nie pozwalają ocenić, co jest w tej relacji przyczyną, a co skutkiem, niemniej zróżnicowanie ma jednoznacznie pozytywny kierunek – większe dochody z pracy artystycznej wiążą się z poświęcaniem większej ilości czasu na jej wykonywanie. Można się w tym dopatrywać dosyć oczywistej zależności, tzn. przekładania się czasu na dochód (więcej aktywności – wyższy dochód), choć należy zauważyć, że dochody z pracy szacowanej na 150% typowego etatowego obciążenia wiążą się z dochodem na poziomie od 3,33 tys. zł brutto miesięcznie (przy średniej krajowej w 2013 wynoszącej 3877,43 zł, a w województwie kujawsko-pomorskim – 3322,09 zł – [BDL 2014]). Należy jednak pamiętać, że ponad połowa badanych uzyskuje dochód z pracy artystycznej, który nie przekracza wartości 30 tys. zł rocznie.

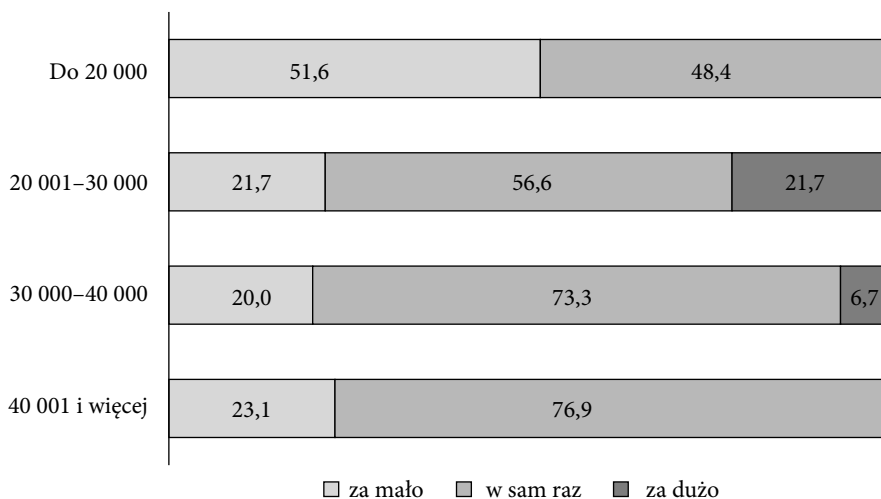
Tabela 5. Średni tygodniowy czas przeznaczony na pracę artystyczną w podgrupach według wysokości dochodu

Roczne przychody brutto	N	Średnia	Odchylenie standardowe
do 20000	30	20,27	17,372
20001–30000	23	34,87	16,218
30001–40000	30	41,17	13,722
40001 i więcej	13	56,15	27,937
Ogółem	96	35,16	21,234

Źródło: Na podstawie badań empirycznych.

Interesujący rozkład daje odniesienie do subiektywnej oceny ilości czasu poświęcanego na pracę artystyczną – zarówno badani o najniższych, jak i ci o najwyższych dochodach nie wskazali oceny „za dużo”, natomiast tylko w pierwszej podgrupie (o najniższych przychodach) dominowało wskazanie „za mało”, w pozostałych czas poświęcony na pracę artystyczną był oceniany jako „w sam raz”, czyli zgodny z oczekiwaniami i możliwościami badanych – odsetek ten był zresztą najwyższy w grupie o najwyższych dochodach.

Obie oceny czasu pracy artystycznej są ze sobą pozytywnie skorelowane (współczynnik korelacji $R_s = 0,307$, przy $p = 0,001$), choć należy wskazać, że najwyższą średnią osiągają artyści i twórcy deklarujący, że na pracę artystyczną poświęcili w minionych pięciu latach pożądaną w ich ocenie ilość czasu (średnia dla oceniających); ocena że było jej za dużo, była nieco rzadsza.

Rysunek 2. Ocena ilości czasu poświęconego na pracę artystyczną w ciągu minionych pięciu lat wg grup dochodu (w %)

Źródło: Na podstawie badań empirycznych

Tabela 6. Średni tygodniowy czas przeznaczony na pracę artystyczną w podgrupach według oceny czasu na pracę artystyczną w minionych 5 latach

Ocena ilości czasu poświęconego na pracę artystyczną w ciągu minionych pięciu lat	Średnia przeciętnego tygodniowego czasu pracy artystycznej
Za mało	26,97
W sam raz	38,73
Za dużo	37,38

Źródło: Na podstawie badań empirycznych.

Objęci badaniem artyści i twórcy z definicji, zgodnie z kryteriami wstępnymi przynależności, są już w pewnej mierze podgrupą, która odniosła sukces – w tym sensie, że przynajmniej osiągają dochody z pracy artystycznej stanowiące znaczącą część ich przychodu i realizują się jako artyści. Powyższy obraz, oparty na analizie statystycznej, przedstawia pozytywny w istocie obraz pracowników, którzy może nie zarabiają szczególnie dużo, ale za to wykonują pracę, która jest ich powołaniem, tzn. jako artyści i twórcy pracują artystycznie, ich dochód dość jednoznacznie zależy od natężenia owej pracy, zaś ogólny przeznaczany na nią czas określają jako „w sam raz”, pozostając przy tym w zasięgu średniej zbliżonej do ustaleń kodeksowych (niezależnie od tego, że nie cała praca artystyczna wykonywana jest w ramach pracy objętej umową

o pracę). Czy zatem należałoby uznać, że po wstępnej selekcji, która zmusza, jak można sądzić, część absolwentów szkół i kierunków artystycznych do zmiany profilu zawodowego, pozostający aktywni zawodowo artyści i twórcy uzyskują spełnienie zawodowe, utrzymując się z pracy artystycznej, i to z jej natężeniem idealnym dla nich? Dodatkowych informacji dostarczają wyniki wywiadów pogłębionych.

Wyniki badania jakościowego

Z wypowiedzi badanych artystów wyłania się przede wszystkim obraz typowości łączenia aktywności twórczej i dydaktycznej. Dla artystów i twórców kształcenie innych jest często koniecznością, a uzyskiwane z niego środki mają kluczowe znaczenie dla zaspokojenia potrzeb. Jak zauważa jedna z rozmówczyń: „Niestety, środki finansowe płynące z wykonywania zawodu artysty były niewystarczające, więc musiałam w inny sposób sobie zapewniać minimum egzystencjalne” (grafik i dekorator (plastyk)), a jedną z podstawowych sfer aktywności pozostają uczelnie i szkoły, kursy itp. Jednocześnie jednak nauczanie nie jest postrzegane jako „zdrada” twórczości, ale jako jej dopełnienie:

- „Przecież główne zatrudnienie to są uczelnie artystyczne i licea, gdzie można zarobić i jednocześnie pozostać w sferze działalności artystycznej” (malarka);
- „Ja się rozwijam w tej pracy dydaktycznej również sama w sferze artystycznej. Jedno z drugim jest strasznie powiązane i ja się w obu tak samo realizuję i nie wyobrażam sobie, że z którejś rezygnuję” (wokalistka);
- „Nie chcę się ograniczać i być tylko tancerzem. Mam bardzo dużą potrzebę edukowania w tej dziedzinie. Bardzo chcę i lubię być instruktorem...” (tancerz).

Istotnym ryzykiem pozostaje zagrożenie, że owa działalność dodatkowa stanie się ważniejsza i bardziej absorbująca niż twórczość:

- „Z pracy tancerza jest trudno się utrzymać, z pracy choreografa trochę łatwiej, ale u nas w kraju nie da się z tego w całości wyżyć, więc dużo młodych ludzi musi szukać dodatkowej pracy, gdzie ta dodatkowa praca w gruncie rzeczy jest tą najważniejszą, bo pozwala się utrzymać i taniec spada na drugie miejsce” (tancerz);
- „Teraz, żeby się z samej muzyki utrzymać, to robię kilka rzeczy na raz i nie zawsze jest czas na to, co by się naprawdę chciało zrobić” (producent muzyczny).

Jedną z istotnych przesłanek uzupełniania dochodów, inną niż twórcza czy artystyczna działalność, jest – zdaniem samych artystów – niewystarczający

poziom wynagrodzeń czy to uzyskiwanych w ramach pracy etatowej (na uczelniach, w teatrach, orkiestrach itd.), czy pochodzących z innej aktywności twórczej. Jak wymownie zauważa jeden z badanych – nawet najważniejsze instytucje kulturalne nie cenią pracy artystycznej, problemem jest także nieregularność i nieprzewidywalność tych przychodów:

- „Jeżeli [instytucja X – respondent wskazuje renomowaną publiczną instytucję z zakresu sztuk wizualnych – A.J.] robi duży projekt i nie płaci artystom, to o czym my mówimy? [...] U nas w kraju się uważa, że jak się dzieje coś, to fajnie, powinni się wszyscy cieszyć. Teraz to się rzadko dzieje, że ktoś proponuje honorarium” (plastyk);
- „Problem stanowi także nieregularność przychodów płynących z pracy artystycznej i twórczej. Incydentalnie są to bardzo zadowalające rzeczy, ale w rozłożeniu na roczne dochody to to jest poniżej średniej krajowej. [...] Wyszłoby powyżej 50 proc., ale najgorsza tu jest ta nieregularność i niepewność ich” (kompozytor).

Swoistym podsumowaniem może być historia opowiedziana w ramach wywiadów przez badanego pisarza: „Znany dziennikarz publicysta powiedział kiedyś, że próbował robić publicystykę i literaturę i jak robił literaturę, raz w tygodniu w sobotę zostawiał sobie czas na literaturę, to czuł się, jakby rodzinę okradał. Bo jakby napisał w tym czasie tekst dla znanego portalu lub dla znanej gazety, dostałby za to czyste, szybkie, duże pieniądze. A nad książką czy opowiadaniem trzeba się strasznie namęczyć, a pieniądze są z tego małe” (pisarz). Wyłaniający się w wywiadów pogłębionych obraz twórcy i artysty zdobywającego środki własnego utrzymania daleki jest od sielankowego i dosyć prostego mechanizmu wiążącego czas pracy i wysokość dochodów.

Jakość życia

Jako element analizy kwestii jakości życia, a więc swoistego całokształtu oceny własnej sytuacji życiowej, nie tylko w kontekście zarobkowym, można wykorzystać wyniki *Diagnozy Społecznej* [Czapiński i Panek 2013]. Podstawę *Diagnozy* stanowią badania kwestionariuszowe, a wiele pytań (z odpowiedzi na nie składa się później wielowymiarowy wskaźnik jakości życia) jest bardzo konkretnych i szczegółowych. Co istotne – poszczególne składowe nie zostały założone przez autorów badania, ale zostały wyróżnione na podstawie wyników przeprowadzonej analizy czynnikowej. W efekcie badacze wyróżnili dwie główne składowe obejmujące łącznie osiem wymiarów, przy czym dwa z nich przynależą do obu – zatem dwie główne składowe mają po pięć wymiarów.

Pierwsza grupa czynników została określona jako „cywilizacyjne warunki życia”, druga zaś jako „styl życia”. Poszczególne przynależne do nich wymiary wraz z opisem składowych przedstawiono poniżej. W swojej końcowej postaci miary (zarówno wynik ogólny, jak i poszczególne składowe) mają charakter względny i ukazują położenie osób i grup w stosunku do średniej z próby [Czapiński 2013].

Tabela 7. Ogólny wskaźnik jakości życia – wymiary i ich składowe

Wymiar		Składniki wymiaru
Cywilizacyjne warunki życia	poziom cywilizacyjny	poziom wykształcenia, posiadanie nowoczesnych urządzeń komunikacyjnych i obycie z nimi (telewizja satelitarna lub kablowa, laptop, komputer stacjonarny, telefon komórkowy, podłączenie do internetu, posługiwanie się komputerem, korzystanie z internetu), czynna znajomość języków obcych, posiadanie prawa jazdy
	dobrobyt materialny	dochód gospodarstwa domowego na jednostkę ekwiwalentną, liczba posiadanych przez gospodarstwo dóbr i urządzeń od pralki automatycznej po łódź motorową i dom letniskowy (z wyłączeniem urządzeń wchodzących w skład wskaźnika poziomu cywilizacyjnego)
	kapitał społeczny	aktywność na rzecz środowiska lokalnego, udział w wyborach, udział w nieobowiązkowych zebraniach, pozytywny stosunek do demokracji, przynależność do organizacji i pełnienie w nich funkcji, przekonanie, że większości ludzi można ufać
Styl życia	dobrostan fizyczny	natężenie symptomów somatycznych, poważna choroba w minionym roku, stopień niepełnosprawności, natężenie stresu związanego ze zdrowiem;
	dobrostan psychiczny	poczucie szczęścia, ocena całego dotychczasowego życia, nasilenie objawów depresji psychicznej, ocena minionego roku
	dobrostan społeczny	brak poczucia osamotnienia, poczucie, że jest się kochanym i szanowanym, liczba przyjaciół
Styl życia	stres życiowy	suma sześciu kategorii stresu mierzonego doświadczeniami w zakresie: finansów, pracy, kontaktów z urzędami, wychowania dzieci, relacji w małżeństwie, ekologii (mieszkanie, okolica)
	patologie	nadużywanie alkoholu i używanie narkotyków, palenie papierosów, wizyty u psychiatry lub psychologa, bycie sprawcą lub ofiarą łamania prawa (włamania, napady, kradzieże)

Źródło: Opracowanie na podstawie: [Czapiński 2013, s. 388].

Na podstawie danych z 2013 roku realizatorzy *Diagnozy* wyznaczyli ogólny wynik określający poziom jakości życia, a także wyniki odpowiadające

poszczególnym składowym. Ponieważ jeden z rankingów obejmuje wyróżnione 54 kategorie zawodowe, wśród których znajdują się artyści i twórcy, możliwe jest określenie ich względnego położenia wobec pozostałych grup zawodowych. W rankingu ogólnym „twórcy, artyści, literaci i dziennikarze” zajmują miejsce 6 [Czapiński i Panek 2013], zatem jakość życia przedstawicieli tych zawodów okazała się całkiem wysoka i uplasowała grupę wśród zawodów charakteryzujących się najlepszą sytuacją. Najwyższe miejsce osiągają przedstawiciele analizowanej grupy zawodowej w odniesieniu do kapitału społecznego (miejsce 3.), zaś ogólniej w ramach składowej „cywilizacyjne warunki życia” najniższe miejsce, daleko poza połową rankingu, jest związane z dobrostanem fizycznym (miejsce 32). Z pewną ostrożnością można wiązać ten wynik z przytaczanymi diagnozami samoeksploatacji, „spalania się” twórcy i nadwyrężania własnych sił, czego skutkiem może być właśnie gorszy stan zdrowia, odbiegający od lokat w pozostałych wymiarach. Interpretację tę potwierdza dosyć dalekie miejsce (38) w zakresie doświadczanych patologii, co w przypadku tej skali odzwierciedla wysokie natężenie zjawisk o charakterze patologicznym – jak uzależnienia, korzystanie z pomocy psychiatrycznej czy bycie ofiarą przestępstwa. W zakresie stresu życiowego pozycja „twórców, artystów, literatów i dziennikarzy” także jest mniej korzystna niż w przypadku większości pozostałych wymiarów (miejsce 18.). Najwyraźniej, mimo wysokiego miejsca w rankingu, są sfery życia, w których twórcy i artyści doświadczają większego niż inni pogorszenia jakości życia – skupiają się one w obrębie dobrobytu materialnego, stresu życiowego i doświadczania patologii, co wydaje się dobrze pasować do wyłaniającego się z wywiadów z twórcami i artystami niepewnego losu, którego nieprzewidywalność i potencjalna niewystarczalność ekonomiczna nie napawają spokojem i skłaniają do poszukiwania rozwiązań lub ukrywania problemów (stąd być może uzależnienia).

Tabela 8. Pozycja w rankingu oraz wartość wskaźnika jakości życia i jego składowych

Wymiar	Twórcy, artyści, literaci, dziennikarze		Miejsce 1 w rankingu		Miejsce ostatnie (54) w rankingu	
	miejsce w rankingu	średnia	średnia	kategoria zawodowa	średnia	kategoria zawodowa
Wynik ogółem	6	0,98	1,29	przedstawiciele władz, dyrektorzy	-0,57	robotnicy pomocniczy w górnictwie i budownictwie

Wymiar		Twórcy, artyści, literaci, dziennikarze		Miejsce 1 w rankingu		Miejsce ostatnie (54) w rankingu	
		miejsce w ran- kingu	śred- nia	śred- nia	kategoria zawodowa	śred- nia	kategoria zawo- dowa
Cywilizacyjne warunki życia	poziom cywilizacyjny	10	1,25	1,54	nauczyciele akademicy	-0,49	rolnicy produkujący na własne potrzeby
	dobrobyt materialny	14	0,66	1,80	lekarze, weterynarze, dentyści	-0,52	robotnicy pomocniczy w górnictwie i budownictwie
	kapitał społeczny	3	1,06	1,39	nauczyciele akademicy	-0,42	robotnicy pomocniczy w górnictwie i budownictwie
Styl życia	dobrostan fizyczny	32	0,26	0,47	nauczyciele akademicy	-0,03	rolnicy produkujący na potrzeby własne
	dobrostan psychiczny	10	0,44	0,69	prawnicy	-0,21	rolnicy produkujący na potrzeby własne
	dobrostan społeczny	14	0,11	0,40	przedstawiciele władz, dyrektorzy	-0,28	robotnicy pomocniczy w górnictwie i budownictwie
	stres życiowy (im niższa wartość tym większy stres)	18	-0,24	0,05	prawnicy	-0,66	kolejarze
	patologie (im niższa wartość tym więcej patologii)	38	-0,19	0,17	nauczyciele szkół podstawowych	-0,66	robotnicy pomocniczy w górnictwie i budownictwie

Źródło: Na podstawie: [Czapiński i Panek 2013, s. 492–499].

Zakończenie

Wyniki badania artystów i twórców w regionie bydgosko-toruńskim składają się na złożony obraz sytuacji artysty i twórcy jako pracownika i jako aktywnego podmiotu dążącego do zaspokojenia potrzeb własnych i swojego gospodarstwa

domowego, a w zależności od wyboru źródła danych zarysowuje się obraz albo dosyć pozytywny w zakresie zidentyfikowanych powiązań, albo przygnębiający. Za mechanizm pozytywny można uznać związki poziomu wynagrodzeń z intensywnością pracy artystycznej. W pewnym sensie jest to zależność modelowa – im więcej pracy, tym wyższe zarobki, a względne zadowolenie z ilości czasu poświęcanego na pracę artystyczną idzie w parze z umiarkowanym (zbieżnym z wymiarem czasu pracy pracownika etatowego) obciążeniem nią. Niepokój może budzić uzyskiwany w efekcie poziom dochodów, które wśród badanych w większości nie były wysokie, ale nie sam zdiagnozowany związek. Umiarkowany poziom dochodów ujawniają też dane GUS pochodzące z badania wynagrodzeń pracowników zatrudnionych w podmiotach liczących powyżej dziesięciu osób zatrudnionych – w 2012 roku pracownicy reprezentujący grupę „twórcy i artyści” uzyskiwali przeciętnie dochód brutto wynoszący 4579,71 zł, a więc niższy niż średni w grupie specjalistów i dużo niższy niż średnia w całej grupie średniej „specjalistów z dziedziny prawa, dziedzin społecznych i kultury”. Równocześnie z wypowiedzi uzyskanych w ramach wywiadów pogłębionych wyłania się obraz artysty skazanego często na dramatyczne wybory pomiędzy realizowaniem się w pracy artystycznej a rezygnacją z niej, przynajmniej w pewnym zakresie, dla uzyskania środków na zaspokojenie potrzeb bytowych. Jak trudna jest to sytuacja nie tylko w regionie czy Polsce, ale ogólnie w Europie, potwierdzają chociażby: Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 7 czerwca 2007 r. w sprawie społecznego statusu artystów [Rezolucja] czy zalecenia Międzynarodowej Federacji Muzyków z 2011 roku [Gadzała i in. 2012].

Biorąc pod uwagę wskazane uwarunkowania, można przypuszczać, że wyznaczone średnie czasu na pracę artystyczną to średnie obejmujące tylko część czasu pracy badanych artystów i twórców, że jest to czas na twórczość wycinany z dnia czy tygodnia obok „etatu” w szkole, teatrze czy orkiestrze i obok realizacji zadań, które nie są postrzegane jako własna działalność artystyczna, choć mogą mieć charakter zlecenia, wykonania dzieła. Inaczej mówiąc, diagnozy samoeksploatacji znajdowałyby potwierdzenie przynajmniej w zakresie czasu pracy. Pośrednim potwierdzeniem, choć z badań o odmiennym charakterze i założeniach, może być struktura rangi poszczególnych wymiarów jakości życia badanej kategorii zawodowej – dosyć wysoką lokatę obniżają wyniki w wymiarach: dobrostan fizyczny, patologie i stres życiowy, których wspólnym mianownikiem jest – w pewnym sensie – zakres wyczerpywania sił własnego organizmu, skutkujący pogorszeniem zdrowia, sięganiem po używki oraz podwyższonym poziomem stresu.

Andrzej Osęka [1975, s. 160–161] tak 40 lat temu podsumował swoje rozważania: „Stanowią [artyści] tłum liczny a niezborny, jak z poczekalni

dworcowej. Łączy ich szara codzienna krzątanina, jakieś wspólnie wykonywane chałtury, wspólna niejasna sytuacja: nie są zbuntowanymi outsiderami, a jednocześnie nikt się nimi specjalnie nie interesuje [...] Na co dzień ludzie ci mówią o sprawach przyziemnych, nawet troska o sławę zamienia się dla nich w starania o katalog, kłopoty z cłem, pertraktacje z Desą. Pospolitość zalewa ich, oblepia. Energia twórcza rozplywa się w załatwianiu spraw”. Opis ten wydaje się wyjątkowo trafny – nie ma już tamtego ustroju czy Desy, ale pozostało, wyraźne w przywołanych wynikach badań, zatroskanie o codzienność, o zaspokojenie potrzeb bytowych, ograniczające czas na aktywność twórczą i artystyczną, a w wielu przypadkach – wymuszające rezygnację z niej.

Bibliografia

- Bank Danych Lokalnych, 2014, www.stat.gov.pl/bdl [dostęp: 28.03.2015].
- Czapiński, J., 2013, *Jakość życia w Polsce – wygrani i przegrani*, w: Czapiński, J., Panek, T. (red.), *Diagnoza Społeczna 2013. Warunki i jakość życia Polaków. Raport*, Rada Monitoringu Społecznego, Warszawa, s. 385–408.
- Czapiński, J., Panek, T. (red.), 2013. *Diagnoza Społeczna 2013. Warunki i jakość życia Polaków. Raport*, Rada Monitoringu Społecznego, Warszawa.
- Gadzała, A., Kacperczyk, J., Łysiński, J., Walentek, D., 2012, *Sytuacja muzyków orkiestrowych w Polsce*, <http://zzpamo.pl/index.php/sytuacja-muzykow-orkiestrowych> [dostęp: 20.04.2015].
- GUS, 2014, *Struktura wynagrodzeń wg zawodów w październiku 2012*, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa.
- Ilczuk, D., Dudzik, T.M., Gruszka, E., 2013, *Sygnal SOS od artystów. Szukajmy pomysłu na stworzenie stabilnego rynku pracy artystów (konkluzje i rekomendacje)*, w: Ilczuk, D. (red.), *Rynek pracy artystów i twórców. Raport z badań*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Gospodarki, Warszawa – Bydgoszcz, s. 219–227.
- Jeran, A., 2013, *Artyści i twórcy w świetle danych urzędów pracy, Głównego Urzędu Statystycznego oraz danych szkół nt. uczniów, studentów i absolwentów kierunków artystycznych (streszczenia analiz)*, w: Ilczuk, D. (red.), *Rynek pracy artystów i twórców. Raport z badań*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Gospodarki, Warszawa – Bydgoszcz, s. 73–78.
- Jung, B., 2011, Wstęp, w: Jung, B. (red.), *Ekonomika kultury. Od teorii do praktyki*, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa.
- Kwaśniewski, T., 2015, *Dlaczego filharmonicy narodowi chcą strajkować*, *Gazeta Wyborcza*. Duży Format, 2 kwietnia, http://wyborcza.pl/duzyformat/1,144489,17691763,Dlaczego_filharmonicy_narodowi_chca_strajkowac.html [dostęp: 11.04.2015].

- Łysiński, J. (2013). *Problemy zdrowotne muzyków*. Pobrano ze strony internetowej: <http://zppamo.pl/index.php/problemy-zdrowotne-muzykow> [dostęp: 2015.04.20].
- Oseka, A., 1975, *Mitologie artysty*, PIW, Warszawa.
- Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 7 czerwca 2007 r. w sprawie społecznego statusu artystów, 2006/2249(INI).
- Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 1 czerwca 2007 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie klasyfikacji zawodów i specjalności dla potrzeb rynku pracy oraz zakresu jej stosowania, Dz.U.,nr 106, poz. 728.
- Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 27 kwietnia 2010 r. w sprawie klasyfikacji zawodów i specjalności na potrzeby rynku pracy oraz jej stosowania, Dz.U., nr 82, poz. 537.
- Skowron-Mielnik, B., 2001, *Zarządzanie czasem pracy w przedsiębiorstwie. Podstawy elastycznego kształtowania czasu pracy*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań.
- Strzemińska, H., 2008, *Ile i jak pracujemy w krajach Europy Środkowo-Wschodniej*, w: Strzemińska, H., Latos-Miłkowska, M., Rycak, M.B. (red.), *Czas pracy w nowych krajach członkowskich Unii Europejskiej*, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa, s. 42–69.
- Szulc, A., 2013, *Badania ilościowe w metropolii bydgosko-toruńskiej*, w: Ilczuk, D. (red.), *Rynek pracy artystów i twórców. Raport z badań*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Gospodarki, Warszawa – Bydgoszcz, s. 88–118.